

- **İbrahim ÖZDEMİR**, *Fıkıh Usûlünde Ta'lil Tartışmaları (Hicrî IV-VIII. Asırlar)*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2016, 503 s.

Değerlendiren: Arş. Gör. Necmettin KARTAL *

İslam Hukuku, Müslümanın hayatının her alanına hâkim olması dolayısıyla güncelliğini/şebabetini her zaman korumaktadır. Fıkıh usûlü furu'ün temeli olduğundan dolayı o da meseleleriyle daima ele alınmıştır. Ta'lil mevzusu da Fıkıh usûlünün önemli başlıklarından birini teşkil etmektedir. Dolayısıyla ta'lilin anlaşılması birçok mevzunun İslam hukukunda anlaşılması anlamına gelmektedir.

Fıkıh Usûlü alanında Türkiye'de son yıllarda birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar akademik anlamda şüphesiz takdire şayandır. Bu çalışmalardan biri de İbrahim Özdemir'e ait doktora çalışması olup bazı düzeltmelerle basılan, *Fıkıh Usûlünde Ta'lil Tartışmaları (Hicrî IV-VIII. Asırlar)* adlı eserdir.

Eserde ele alınan konu sadece İslam hukukuyla ilgili olmayıp kelamla da alakadar olduğu için konular fıkıh usûlü ve kelam iç içe geçmişçesine bir sunum yapılmıştır. Bu eser, İslam hukukunda hükümlerin temeli sayılacak *ta'lil* konusunda doyurucu bilgi veren en kapsamlı çalışmalardan biridir. Bu eseri, özellikle bu iki alana ilgi duyan herkesin kütüphanesinde bulunması gerektiği kanaatine sahip olduğumuz için tanıtma ihtiyacı hissettik.

Eserin içeriği, ta'lil teriminin kökenini oluşturan illet teriminin ortaya çıktığı IV. hicrî asırla bu terime son özgün anlamının yüklendiği VIII. hicrî asır aralığıyla sınırlandırılmıştır. Bu konu, mezkûr asırlarla sınırlı tutulduğu gibi, konuya dair yer verilen görüşler de revaçta olan itikadî mezheplerden Mu'tezile, Eş'arî, Mâtürîdî ve Zahirîler gibi ana ekollerle sınırlı tutulmuştur.

Alanın uzmanlarına malum olduğu üzere İslâm'ın vazettiği hükümlerin tümü doğrudan nasslarda yer almamaktadır. Belki bu hükümlerin bir kısmı doğrudan nasslarda yer alırken, diğer bir kısmı ise dolaylı olarak (delâlet yoluyla) nasslarda yer almaktadır. Şer'î hüküm ve çözümlerin hepsinin doğrudan nasslarda yer alması, nassların yanı sıra, bu nasslardan hükümler/çözümler üretmeye elverişli olan

* Bingöl Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, nkartal@bingol.edu.tr

birtakım istidlâlî yöntemlerin de var olduğunu beraberinde getirmektedir. Bu yöntemlerin başında da kıyas gelmektedir. İmâm Şâfiî tarafından telif edilen ilk usûl eserinden bu yana telif edilen tüm usûl eserlerinin kıyas yöntemine yer vermesi de buradan ileri gelmektedir. Kıyas yöntemi ise temelde usûlî ta'lîl yöntemine dayanmaktadır. Çünkü ta'lîl yöntemi işletilmeden fikhî kıyas yönteminin sübut bulması veya işletilmesi mümkün değildir. Usûlcülerin, ta'lîl kelimesinin aslı olan illete *kıyasın rüknü* adını vermeleri bu hususa işaret/delâlet etmektedir.

Nassların hayatın bütün yönlerini kuşatan tüm şer'î hükümleri doğrudan ihtiva etmesi, ilahî kudret açısından mümkün olsa bile ilahî hikmet bakımından uygun görülmemiştir. Dolayısıyla insan hayatını ilgilendiren çoğu hüküm ve çözümleri, nasslardan elde edilen ve nassların kapsam alanlarını tüm zaman ve mekânlara teşmil eden birtakım istidlâlî yöntemlere bırakılmıştır. İşte eserin ana teması olan Ta'lîl bu yöntemlerin başında gelmektedir.

Nasslardan şer'î hükümleri istinbat etmede lafza bağlı kalıp kıyas, maslahat, istihsan vb. metodları kabul etmeyen *lafzî yöntem* ile lafızla birlikte bu metodları da işleten *gâî yöntemi* birbirinden ayıran temel noktanın ta'lîl olduğu zikredilmektedir. Şer'î hükümlerin muallel olması, fikhın ufkunu genişletip onu bütün zaman ve mekânlarda vuku bulan fiil ve hâdiselere teşmil imkânı sağlamaktadır. Ta'lîli kabul etmek, hükümlerin akılla kavranabilen birtakım illet ve maslahatlara mebnî olduğunu kabul etmek anlamına gelirken, ta'lîli reddetmek, nasslarda içkin olan illet ve maslahatların akıl tarafından idrak edilemeyen mahza taabbüdü hükümler olduğunu benimsemek anlamına gelmektedir. Bu da akla, mantığa ve Kur'anın çağlara hitap eden yönüne aykırı bir durumdur.

Fıkıh usûlü temelde şer'î hükmün mahiyetini, kaynaklarını ve elde edilmiş yöntemlerini konu edinmektedir. Bu ilimde konu edinilen şer'î hükümler, doğrudan lafızlar yoluyla elde edildiği gibi, lafızlarda içkin olan birtakım vasıf ve illetler yoluyla da elde edilmektedir. Bu iki yöntem, aynı zamanda şer'î hükümleri, bütün fiil ve hâdiselere teşmil etme işlevini de görmektedir. Mezkûr yöntemler İmâm Şâfiî'den (ö.204/820) itibaren *nass* ve *delâlet/istidlâl* isimleriyle anılmakta ve kendi içinde birçok istidlâlî yöntemi barındırmaktadır.

Nasslarda içkin olan illet ve vasıflar yoluyla hükmü elde etmeyi konu edinen yöntemlerin başında kıyas gelmektedir. Kıyas temelde nasslarda hükmü bulunan asıl hâdiseye ile hükmü zikredilmeyen fer'î hâdiseyi buluşturan ve *ortak vasıf* adını alan illet unsuruna dayanmaktadır. Her kıyasın bir illete dayanması, her illetin insanı ilgilendiren bir maslahatı veya mefsetedi ihtiva etmesinden ileri gelmektedir.

Usûlcüler illetin kıyas yoluyla işletilmesine *ta'lil*, *zahir ve munzabıt vasıfla ta'lil*, *hikmetle ta'lil* ve *mutlak maslahatlarla ta'lil* gibi isimleri vermektedirler.

Usûlî konular içerisinde *ta'lil* gibi derin ve girift bir konuyu ele alan bu çalışmanın amacını müellif şöyle ifade etmektedir: “Çalışmamız genelde usûlcülerin özelde Eş'arî usûlcülerin, insanı muhatap alan şer'î hükümlerin, birtakım maslahatlarla mebnî olduğunu kabul edip etmediklerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu hususun çalışmamızın temel/başat amacı olması üç temel nedene dayanmaktadır: Bunlardan biri, Gazzâlî'nin ifadesiyle, *nassların meyvesi* konumunda bulunan şer'î hükümlerin kullara dönük birtakım dinî ve dünyevî maslahatları içerip içermediğini tesbit etmeye çalışmaktır. İkincisi, değişik kesimler tarafından sıklıkla dile getirilen: “Eş'arîler kelâmda olduğu gibi, usûlde de gâî ta'lîli kabul etmemektedirler,” şeklindeki yaygın ifadenin gerçeği yansıtıp yansıtmadığını ortaya koymaktır. Üçüncüsü ise Râzî (ö.606/1210) ve Takıyüddin Sübkî (ö.756/1355) gibi bazı Eş'arî usûlcülerin eserlerinde şer'î hükümlerin maslahatlarla ta'liline ilişkin yer alan bazı çelişik görünümlü ifadelerin, Eş'arîlerin konuya dair genel eğilimiyle örtüşüp örtüşmediğini tespit etmektir.”

Müellifin söz konusu çalışması; giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Yazar eserin *giriş bölümünde* konunun mahiyetine, sınırlarına, amacına, yöntemine ve başvuru kaynaklara yer vermektedir. Görüşlerine yer verilen bütün âlim ve grupların genelde kendi eserleri/kaynakları esas alınmıştır. Dolayısıyla tali kaynaklardan ziyade asli kaynaklardan istifade edilmiştir. Akademik anlamda da çalışma temel eserler esas alınması dolayısıyla kıymetli olmaktadır.

Eserin *birinci bölümünde* de, gâî-usûlî ta'lil tartışmalarının felsefî ve kelâmî arka planları irdelenmektedir. Bu bölüm kendi içinde *felsefî ta'lil ve kelâmî ta'lil* olmak üzere iki ana kısma ayrılmaktadır. Birinci kısımda müellif, İslâm filozoflarının (Farâbî, İbn Sinâ) *ilahî fiillerde gâî ta'lil* ile *mümkün varlıklarda gâî ta'lil* anlayışlarına yer vermektedir. İkinci kısımda ise kelâmcıların gâî ta'lil tartışmaları, bu meyanda öne çıkan başlıca görüşler ve bu görüşlerin dayandığı delilleri detaylıca incelenmektedir.

Müellif, *ikinci bölümde* ise çalışmanın asıl konusunu oluşturan gâî-usûlî ta'lil tartışmaları, bu tartışmalarda öne çıkan temel görüşler ve bu görüşlerin ispatı için ileri sürülen delilleri ele almıştır. Genelde bütün İslâmî ilimlerin özelde fıkıh usûlünün subût açısından dinin temel itikadî meselelerini konu edinen ve bu nedenle *usûlu'd-dîn* adıyla anılan kelâm ilmine dayandığı aktarılmaktadır.

Bu bölümde Usûlcülerin ta'lîl tartışmalarına temel teşkil eden şer'î illet tasavvurları zikredilmektedir. Daha sonra illet tasavvurlarından kaynaklanan usûlcülerin ta'lîl tartışmalarında öne çıkan ana konuları ele alınarak değerlendirilmeye tabi tutulmaktadır.

Çalışmada, usûlcülerin ihtilafına konu olan bütün bu ta'lîl türlerine değinilmekle birlikte daha çok şer'î hükümlerin mutlak anlamdaki maslahatlarla yapılan ve *gâî-usûlî ta'lîl* adını alan türü üzerinde durulmaktadır.

Eserde ele alınan tüm ta'lîl türlerinde özellikle *gâî-usûlî ta'lîl* türünde birçok görüş ve tartışma söz konusudur. Öyle ki usûl ilminin vücûd bulmasından günümüze dek yaşayan tüm usûlcüler bu konuda söz söylemiş ve birtakım görüşleri sürmüştür. *Gâî-usûlî ta'lîl*in yeterli düzeyde anlaşılması için, ta'lîl teriminin türediği *illet* terimine ilişkin usûlcüler tarafından yapılan tanımlara ve benimsenen tasavvurlara bu bölümde değinilmiştir.

Kelâmî ta'lîl bölümünde, ilahî fiil ve hükümlerde içkin olan değerlerin otantik statüsünü konu edinen hüsün-kubuh meselesine yer verilmiştir. Zira kelâmî ta'lîl konusu temelde hüsün-kubuh meselesine dayanmaktadır.

Çalışmada *gâî-usûlî ta'lîl*e temel teşkil eden kelâmî ta'lîle yer vermekle yetinilmemiş ve kelâmî ta'lîlin yakından ilişkili olduğu felsefî ta'lîle de değinilmiştir. Bunun temel nedeni ise kelâm ilminin, temel inanç konularını İslâm kanununa göre incelemeyi esas alan bir bilim dalı olmakla birlikte, hem konusu hem gayesi bakımından metafizikle sıkı bir ilişki ağına sahip olmasıdır.

Çalışmada felsefî ta'lîl bölümünde tüm ta'lîl anlayışlarına yer verilmediği gibi, bütün İslam filozoflarının ta'lîl görüşlerine de yer verilmemiştir. Bilakis hem metafizikte hem de tabiat felsefesinde Farâbî (ö.339/950) ve İbn Sinâ'nın (ö. 428/1037) bu iki konudaki ta'lîl görüşlerine yer verilmekle yetinilmiştir.

Usûlî ta'lîlin temelde kelâmî ta'lîle dayandığını düşündüğümüzde, kelâmî ve usûlî ta'lîlin yeterli düzeyde anlaşılmasının felsefî ta'lîlin anlaşılmasıyla mümkün olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Zira birbiriyle etkileşim içerisinde bulunan konu ve görüşlerin anlaşılması, doğal olarak bu görüşlerin yaslandığı temel kavram ve ıstılahların bilinmesiyle mümkündür.

Eserde takip edilen yönteme dair de kısaca şunları söyleyebiliriz: Müellif, ele aldığı her iki bölümde incelenen tüm görüşleri, temel kaynaklarından aktarmaya çalışmakta ve genel olarak sübjektif yorum ve değerlendirmelerden uzak bir biçimde bu anlayışları okuyucunun istifadesine sunmaktadır. Bu ara izaha muhtaç yerlerde gerekli açıklamalar da yapılarak konu okuyucunun istifadesine sunulmaktadır.

Felsefi ta'lil bölümünde müellif, filozofların varlık, illet ve Tanrı anlayışlarını ele aldıktan sonra bu anlayışlara bina edilen gâî ta'lil görüşleri ve bu görüşlerin beyanı sadedinde başvurdukları argümanları kendi eserlerinden yararlanılarak sunmaya çalışmıştır.

Kelâmî ta'lil bölümünde ise müellifimiz, görüşleri ele alınan kelâmcıların eserlerinin ilgili bölümlerini incelemiş ve ta'lile ilişkin kelâmî görüşleri burada sunmaya çalışmıştır. Kelâmî ta'lil bölümünde konunun yeterli düzeyde anlaşılması için bu ta'lilin kaynaklandığı hüsün-kubuh meselesine yer verilmiş ve bu konuda kelâmcıların ittifak ve ihtilaf noktaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Yazar hem ta'lilde hem de hüsün-kubuh konusunda zikredilen bütün görüşlerde özellikle Mu'tezileyle Eş'arîlerin görüşleri arasında birtakım mukayeselere gitmiştir.

Usûlî ta'lil bölümüne gelince çalışmanın asıl konusunu oluşturan bu bölümde görüşlerine yer verilen dört ana grubun içinde yer alan her usûlcünün illet tanımı veya illete ilişkin ifadeleri ayrı ayrı ve kronolojik sıraya riayet edilerek incelenmiştir. İlet konusunda olduğu gibi, ta'lil konusunda da görüş bildiren her usûlcünün görüşüne ayrı ayrı yer verilmiş ve burada da kronolojik sıraya imkân dâhilinde riayet edilmiştir. Özdemir, *sonuç bölümünde* ise çalışmada elde edilen sonuçlara yer vermiştir.

Eser hicrî IV-VIII. asırlarda ta'lil konusunun tarihî seyrini ele alıp geniş bir yelpazede incelemesi bakımından önemli bir boşluğu doldurmaktadır.